

RÁKÓCZY ANITA

KURTÁG GYÖRGY ÉS BECKETT

Úton a Fin de partie opera felé

Les grains s'ajoutent aux grains, un à un, et un jour, soudain, c'est un tas, un petit tas, l'impossible tas.¹

2011 őszén megkeresett Lengyel György, aki tanárom volt a Színház- és Filmművészeti Egyetemen, és Samuel Beckett-tárgyú angol nyelvű írásaimat jól ismerte. Tudta, hogy New Yorkban vagyok Fulbright-ösztöndíjjal, hogy *A játszma vége* genezisével és az 1957-es első kiadást követő színpadi szöveg fejlődésével foglalkozó doktori disszertációm alap kutatását elvégezzem. Felhívta a figyelmemet barátjára, Kurtág Györgyre, aki 2010 óta dolgozott a *Fin de partie* operaváltozatán (akkor még) a Salzburgi Operafesztivál megbízásából, és megkért rá, hogy segítsen a munkáját kutatással, anyaggyűjtéssel és saját írásokkal. Rövid idő alatt kiderült, hogy Kurtág mindenevő, ha Beckett-ről vagy *A játszma végéről* van szó. Szenvedélyesen fordult mindazon alkotók és alkotások felé, amelyek közelebb vitték őt a darab megértéséhez. Kurtág György személye, a vele való beszélgetések és csöndek, fáradhatatlan odaadása és teljes elköteleződése a *Fin de partie* iránt elsődleges megtartó erőnek bizonyult számomra a disszertációírás folyamatában és azóta is.

Anyaggyűjtés

Kurtág első kérése még 2011 decemberében az volt, hogy New Yorkban keressem meg, és küldjem el neki a román származású zeneszerző, Marcel Mihalovici Beckett *Az utolsó tekercséből* komponált operájának partitúráját. Szerette volna látni, hogy Beckett mit engedett meg a zenében. A köztudatban az él, hogy Beckett minden olyan kérésnek ellenállt, amely a művei megzenésítésére vonatkozott. Előfordultak azonban kivételek, ahogy közeli barátja, Mihalovici esetében is, mivel Beckett körül a munkák igen gyakran barátságok mentén szerveződtek. Kezdetben a zeneszerző arra kérte Beckettet, hogy írjon neki librettót egy félórás operához, de ez nem jött létre; végül Mihalovici *Az utolsó tekercs* mellett döntött. Tizennégy hónapig dolgozott az operán, és a tízoldalas darabhoz majdnem kétszázhatvan oldalnyi kottát készített. Beckett és német fordítója, Elmar Tophoven ezután beszálltak a munkába. Ültek a zongoránál, körülfogták Mihalovicit, hogy a szöveget adaptálják

a zenéhez, vagy éppen fordítva, változtassanak a partitúrán, hogy az az angol és a német változat kiejtéséhez illeszkedjék.² Kurtág ezt az operát kereste, hiszen nemcsak arról van szó, hogy Mihalovici megkapta Beckett engedélyét *Az utolsó tekercs* megzenésítésére – az alkotás, amely létrejött, a szerzővel szoros együttműködésben született, Beckett javításával, módosításával. Kurtágnak ezt kellett látnia.

Miután megismerte a partitúrát és a felvételt, Kurtág a következő években egy tekintélyes könyvtárnyi Beckett-művet és szakirodalmat elolvasott, egyebek közt Deirdre Bair és James Knowlson életrajzi köteteit, Beckett levelezésének egy részét, valamint S. E. Gontarski számos munkáját. Végignézte (néha egymás után többször) *A játszma vége* és más Beckett-dramák fontosabb és hozzáférhető előadásait, így Alan Schneider, George Tabori, Walter Asmus, Rick Cluchey, Atom Egoyan rendezéseit, számos eredeti Beckett-produkció felvételét és a Beckett Filmen Projekt³ teljes anyagát.

Különösen nagy hatást tett rá a Gontarski szerkesztésében 1992-ben megjelent *The Theatrical Notebooks of Samuel Beckett, Volume II, Endgame* című kötet, amely Beckett rendezőpéldányait, színházi jegyzeteit tartalmazza *A játszma vége* két saját rendezéséhez (1967 Schiller Theater, Berlin; 1980 Riverside Studios, London). Beckett a próbafolyamatok megkezdése előtt minden részletre kiterjedő feljegyzéseket készített a tervezett produkciókkal kapcsolatos elképzeléseiről, változtatott a dráma szövegén, és a darabot 1967-ben és 1980-ban is különböző részekre, főbb jelenetekre osztotta. Ez a posztumusz kiadvány sokáig inspirálta Kurtágot, hosszan tanulmányozta belőle Beckett gondolkodását és *A játszma vége* különböző csomópontjait, állomásait.

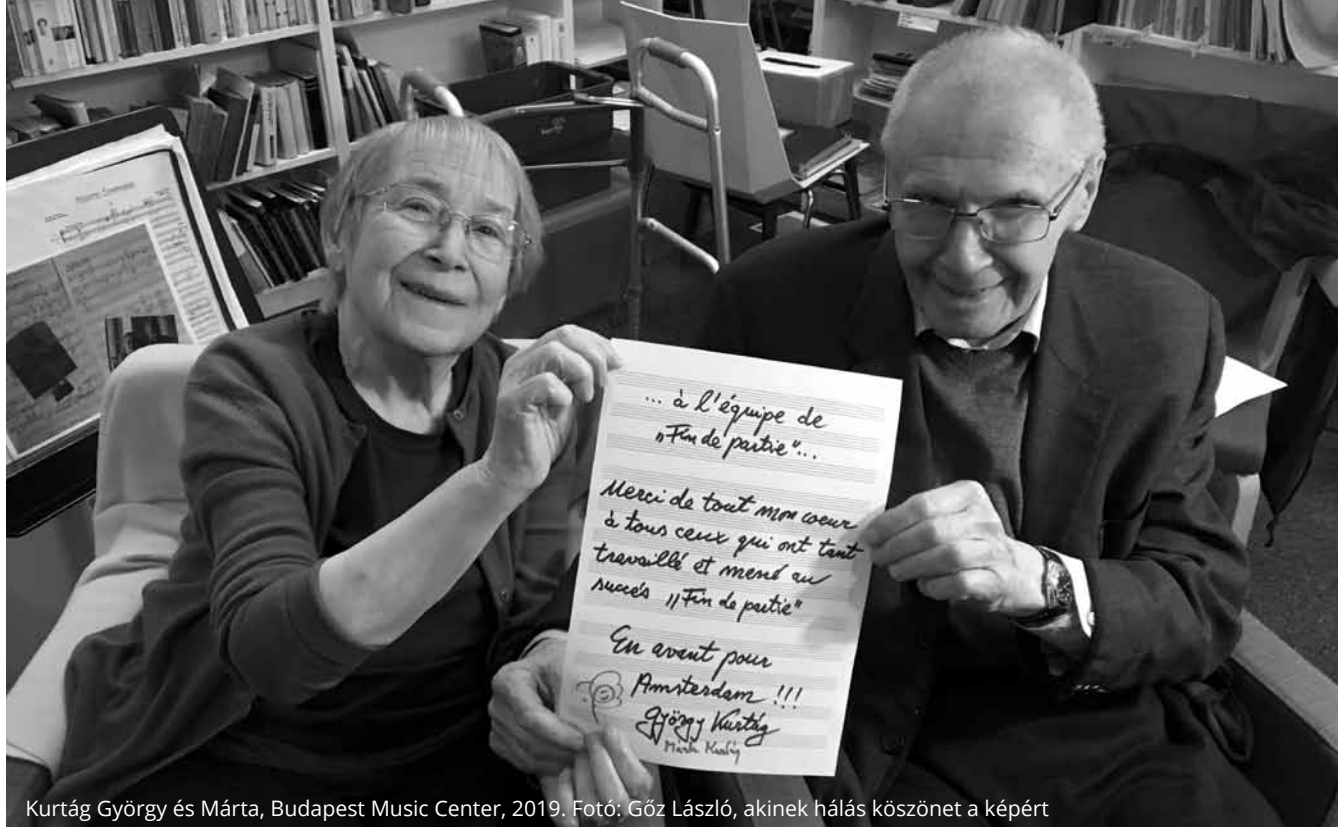
Readingi Egyetem – Samuel Beckett Gyűjtemény

Az anyaggyűjtés újabb irányt vett, amikor kutatásom a Beckett-féle rendezésekről (és az első kiadás utáni színpadi variánsokról) a dráma mű- és szövegelményei felé fordult. *A játszma végének* több mint tizenöt előzményváltozata van: dátum nélküli, befejezetlen töredékek, teljes művek kéziratjai, amelyek

1 Samuel BECKETT, *Endspiel. Fin de partie. Endgame* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1974), 10. (Magyarul: „Szem szemre hull, peregnék, egy a másikra, aztán egy nap, hirtelen ott a halom, egy kicsi halom, egy lehetetlen halom.” Ford. KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil.)

2 James KNOWLSON, *Damned To Fame. The Life Of Samuel Beckett* (New York: Simon and Schuster, 1996), 418.

3 A Michael Colgan nevéhez fűződő Beckett on Film Project célja az volt, hogy Beckett valamennyi drámájából (az *Eleutheriát* kivéve) filmes változatot készüljön. Az első filmeket már 2001-től vetítették, később az összes megjelent DVD-n.

Kurtág György és Márta, Budapest Music Center, 2019. Fotó: Gőz László, akinek hálás köszönet a képért

közül a legkorábbi a genetikus kutatások jelenlegi állása szerint 1950 táján keletkezett. Kurtágot 2013-ban szenvedélyesen elkezdte érdekelni a dráma genezise, és a *Fin de partie* kiadatlan kéziratának, formakereső töredékeinek, félbehagyott dialógus-kezdeményeinek olvasása – a vajúdas, a sok zsákutca, amivel Beckett szembesült a darab írása közben.

A *Fin de partie* elvetett kéziratai kiadatlanok, csak helyben olvashatók különböző gyűjteményekben, szigorúan ellenőrzött feltételek között. 1970-től kezdve Beckett nagylelkűen jegyzet-füzeteket, kéz- és gépiratokat adományozott olyan egyetemi könyvtáraknak, ahol a helyi kutatók érdeklődést mutattak a munkája iránt. Ennek kezdetét egy kiállítás fémjelzi, amelyre a University of Reading könyvtárában került sor 1971 májusától júliusáig James Knowlson rendezésében, aki Beckett közeli barátja, később pedig hivatalos életrajzírója lett.

2013-ban a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj lehetővé tette, hogy három hónapot töltsék a University of Reading Beckett Archívumában, így hozzáfértem az ott őrzött *Fin de partie*-kéziratokhoz (döntően a genezis korai időszakából). Kurtágnak eleinte begépeltem az egyes szövegeket, mivel fénymásolni nem lehetett. Később viszont sikerült Knowlson figyelmét felhívni a készülő Beckett-operára, aki az archívum alapítójaként közben tudott járni Kurtág érdekében. Született is egy megállapodás a readingi Beckett Archívum, a Beckett International Foundation és a Samuel Beckett Estate, tehát Edward Beckett között, amely szerint az archívumban található fontosabb *Fin de partie*-előzményváltozatok másolatát Kurtág rendelkezésére bocsátják, hogy munkáját segítsék, cserébe pedig ő elküldi az archívumnak másolatban az opera partitúráját, amikor elkészül. Ez 2017-ben meg is történt. 2013 decemberében a Kurtág házaspár személyesen is találkozott Knowlsonnal és egy másik elsőrangú Beckett-kutatóval, John Pilling professzor emeritusszal, amikor a Southbank Centre-ben bementünk hozzájuk gratulálni a koncertjük után. A Readingben töltött hónapjaim alatt és a későbbiekben többször előfordult, hogy Kurtág hozzájuk fordult valamilyen kérdéssel, például a *Roundelay* című verssel kapcsolatban, amely az operát megnyitja. Pilling, aki Beckett összes versei

2012-es kritikai kiadásának egyik szerkesztője volt, készséggel állt rendelkezésére.

Kurtág *A játszma vége* előzményváltozatai közül behatóan megismert néhány anyagot: egy cím nélküli dialógustöredéket, amelyben Hamm és Clov még férfi és nő, Ernest és Alice; egy befejezetlen pantomimot, a *Mime du rêveur* A-t; egy hosszabb drámatöredéket a mű genezisének egyik legkorábbi szakaszából, amelyet Beckett *Avant Fin de partie*-nak nevezett el; végül pedig a *Fin de partie* első teljes, kétfelvonásos, szintén cím nélküli drámaváltozatát, amelyben Hamm és Clov A és B. Ez utóbbiban talált Kurtág egy dalocskát a második oldalon, amelyet A és B metaszínházi helyzetben előadnak: A hangvillát vesz elő, megadja a kezdőhangot, begyakorolt pózba vágják magukat, és valószínűleg közös történetükben n-edszerre eléneklik ezt a nótát a mindennapokról, az ismétlésről és a halálról.⁴ Az opera egy korábbi változatában még szerepelt ez a dal.

Szemelvények a munkafolyamatból 2013–2016

Samuel Beckett 1950 és 1957 között írta meg *A játszma vége* első változatát. Kurtág György pontosan ennyi időt töltött az opera komponálásával, hiszen 2010 óta dolgozott rajta, és 2017-ben lett kész az a partitúra, amelyre a 2018. novemberi ősbemutató épült a milánói Scalában. Kezdetben még a darab minden szavát meg akarta komponálni, aztán csomópontok, a számára legfontosabb kulcsjelenetek mellett döntött. Beckett *Fin de partie*-jának előzményváltozataihoz hasonlóan a Kurtág-kéziratok is dokumentálják a sok újrakezdést, elvetést, a szüntelen keresést, elejtést és rátalálást, amit, úgy látszik, a drámai anyag szinte megkövetel magának. Hamm és Clov hiába küzdenek a csöndért, a nemlétért, Beckett legszebb fricskája, hogy a drámája örök életet adott nekik – ahogy Kurtág operája, a *Fin de partie* is örökké élni fog. És hálám is Kurtág György odafordulásáért, figyelméért, az inspirációért, azért, hogy az

⁴ Samuel BECKETT, MS 1660, Samuel Beckett Collection, University of Reading, 2.

opera felé tartó útjának egy szakaszán távoli kísérője lehettem. A teljesség igénye nélkül következtek néhány szemelvény a vele folytatott beszélgetésekből és interjúkból az opera születésének időszakából.

Kurtágot a *Disjecta* érdekli, benne két francia nyelvű kis tanulmány (*Le Concentrisme*, *Les Deux Besoins*, most másoltam le neki, és küldöm). És a *Murphy*tól visszafelé németül a *Dream* és a *More Pricks*. Beszél az operáról. Clov. Amikor a kutyát Hamm fejéhez vágja. Ehhez még nincs jegyzete. Nagyon fontos jelenet. Clov dala. Clov dala kulcsfontosságú lesz az operában, mert még az elején, a pantomimjelenetnél is ezt fogja dúdolni érthetetlenül, és végig benne lesz, ez lesz az összekötő. Ez a dal már nincs benne az angol fordításban, Beckett kivágta, csak az eredeti francia szövegben van benne.⁵

*

Kurtág azt mondta, hogy a negyedik ujját használja már, de fáj neki. Úgy döntött, hogy 2015-re megírja az operát. A fontosabb jelenetekre koncentrálni, hogy azok meglegyenek. Ha marad ideje, akkor a közöttük lévő anyagokat is megírja, de legyenek meg a nagyobb jelenetek. A haláláig ezt fogja csinálni.⁶

*

Mintha Gyuri azt mondta volna tegnap, hogy Beckett *Roundelay*-ével fog kezdődni az operája – sötétben. Majd füttyszó szakítja meg a tangóharmonikát, erős fény, aztán vizsgálja a szürkéhez, ami a darab.⁷

*

Első beszélgetés az *A & B*-ről. Kurtág szerint érdekes, hogy ennek a színházra utalásnak, a közönséggel való játéknak, a clownságnak írmagja nem maradt a végső változatban. Először a franciáról angolra fordításból irtja ki, aztán a két rendezésekor fokozatosan, drasztikusan kiszed mindent a közönséggel való utalásból és a szerepjátékból – kivéve, kivéve, kivéve a

5 2013. augusztus 8. Telefonbeszélgetés Kurtág Györggyel. Utólagos lejegyzés.

6 2013. augusztus 14. Telefonbeszélgetés Kurtág Györggyel. Utólagos lejegyzés.

7 2013. szeptember 8. Telefonbeszélgetés Kurtág Györggyel. Utólagos lejegyzés.

nagymonológot, Hamm nagymonológját. Ez adja a színét. Ott megmarad a játék. A *self-reflection*. Ez nagyon jó volt, de még nem elég jó. Egyedül itt marad meg ez a skizofrén szerepjáték. Az *Opus Magnum*nál. Ez létfontosságú. Ugyanez a pantomimmel. Az első bemutatót az *Acte sans paroles* nélkül nem tudta elképzelni, a *Mime du rêveur*, maga a *Fin de partie* is pantomimmel nyit, és a *Quad I-II*-be torkollik.⁸

*

„Van a nadrág és a jóisten történet, hogy mennyit neveltél, és Nellnek az összes ilyen meséi, hogy azért nevettem, mert boldog voltam. És hogy a tó. Átlátszó. Lehetett a fenekéig látni. A tisztasága. És ezt folytatja folyton, az egész nadrágtörténet után még mindig ez hat, és a... Hamm belefojtja a szót, de az utolsó pillanatig újból és újból ez a fenéke olyan gyönyörű, fehér, tiszta. A tisztaságát. Ez nagyon erősen ott lesz.”⁹

*

„Ha annyira dadogok, akkor... nem attól, hogy fölveszed, hanem amikor itt most a saját dolgaimmal nézek szembe. Kezdődik teljes sötétben. És akkor vagy függöny előtt, ha van függöny, ha nincs függöny, akkor sötétben van a terem, és csak Nell feje látszik, Nell fejére reflektor. A többi sötétben. Akkor fokozatosan: *on all that strand, at end of day* – a fényszóró fokozatosan kialszik, megint sötét. Akkor még van egy bevezető zene, és van egy utózene a prológushoz. Az utózene végén hirtelen négy pontról (négy helyről a térben) szól teljes erővel ez a rendőr (trrrrr... ilyen) füttyülő. [...] Az egy fontos elem. Ez is gyönyörű, ezek az elemek, hogy közelíti meg a dolgot, hogy a dob az mennyire kevésbé agresszív,¹⁰ és az a fülsüketítő füttyülés van, és akkor hirtelen vakító fény, és hosszú ideig tart a füttyülés, és fokozatosan visszamegy a Beckett előírta szürke fény, majdnem félhomályra, ami aztán az egész darabban marad. Mondjuk ez az első kiegészítem.”¹¹

8 2014. június 30., Saint-André-de-Cubzac. Beszélgetés Kurtág Györggyel. Utólagos lejegyzés.

9 Interjú Kurtág Györggyel, 2016. május 22., BMC. Készítette: Rákóczy Anita, videó: Kurtág Judit.

10 A *Fin de partie* egyes előzményeiben még dob szerepel Hamm síjja helyett.

11 Interjú Kurtág Györggyel, 2014. július 21., Saint-André-de-Cubzac. Készítette: Rákóczy Anita.

HANGOSÍTÓ

A SZÍNHÁZ FOLYÓIRAT PODCASTJA

Függőségek és színház.

A nyolcadik podcast vendégei Gyulay Eszter dramaturg és Závada Péter költő.

www.szinhasz.net